

MİLLİ MÜCADELE DÖNEMİNDE ATATÜRK'ÜN DEMOKRASİ ANLAYIŞI VE UYGULAMALARI

Arş. Gör. Serdar SAKİN

Erciyes Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü
serdars@erciyes.edu.tr

Özet

Millî Egemenlik, Millî Hâkimiyet, Millî İrade, Halkçılık gibi kavramlarla eşdeğer olarak kullanılan Demokrasi esasen daha gençlik yıllarında Mustafa Kemal'in zihninde oluşmaya başlamıştır. Anadolu'ya ayak basar basmaz yaptığı işlerin temelinde bu anlayış hâkim olmuştur. Halkın da onu desteklemesi sonucu ülkenin işgaline karşı gösteriler ve tepkiler oluşmuştur. İşgallere karşı yapılan ve yayınlanan kongre ve bildirimlerle halk demokrasi kavramını anlamaya başlamıştır. Ardından Demokrasinin önemli unsurlarından olan seçim sonucunda Türkiye Büyük Millet Meclisi'ni açmış ve nihayetinde de Türkiye Cumhuriyeti'ni kurmuştur.

Anahtar Kelimeler: Mustafa Kemal Atatürk, Demokrasi, Millî Hâkimiyet, Millî İrade, Millî Mücadele.

Abstract

Democracy, which is used in the same way as national sovereignty, national dominance, populism, national volition, has actually begun to take shape in Mustafa Kemal's mind in his teenage years. This perception became base of his works after he came to Anotolia. He received support from the public. Following that the demonstrations and reactions against the occupation of the country began. The public came to across the term Democracy with congresses and announcements made against the occupations. After that, M.Kemal opened the Turkish Grand National Assembly as a result of the elections, which are the important parts of democracy, and then founded Turkish Republic.

Key Words: Mustafa Kemal Atatürk, Democracy, National Sovereignty, National Volution, National Struggle.

Giriş:

Eski zamanlardan bu yana, bazı insanlar, üyelerinin birbirlerini siyasal bakımdan eşit, kolektif olarak egemen ve kendilerini yönetmek için gerek duydukları yeteneklerin, kaynakların ve kurumların tümüne sahip kabul ettikleri bir siyasal sistemi düşünmüşlerdir. Bu düşünce ve içerdiği pratikler, M. Ö. Beşinci yüzyılın ilk yarısında, sayıca az ve dünya yüzeyinin küçük bir parçasında yerleşik olmakla birlikte, Eski Yunanlılar arasında belirmişti ki bir çokluk tarafından yönetilmeyi ifade eden o olağanüstü anlayış demokrasi idi¹. Nitekim Yunanlılardan önce Mezopotamya'da ilk insanlığın medeniyetlerinden birini kuran Sümer, Elam ve Akat

kavimlerinde demokrasi prensibi tatbik olunmuştur. Filhakika, bu Türk kavimler, birleşik bir cumhuriyet teşkil etmişlerdir². İlk çıkış noktasını bu şekilde ifade ettiğimiz demokrasi anlayışı, Atatürkçü Düşünce sisteminin, Cumhuriyetçilik, millî egemenlik ve halkçılık gibi diğer temel ilkeleriyle de çok yakın ilişki içindedir. Bunlardan özellikle halkçılık ilkesi, çoğu zaman siyasal demokrasi ile anlamdaş olarak kullanılmıştır. Gerçi halkçılığın, kanun önünde eşitlik, hiçbir kişi veya zümreye ayrıcalık tanınmaması, sınıf mücadelesinin reddi ve devletin sosyo-ekonomik hayata müdahalesiyle sosyal gruplar arasındaki denge ve dayanışmanın korunması gibi ek anlamlarda da kullanılmış olduğu görülmektedir. Bununla birlikte Atatürkçü siyasal rejimin gelişme süreci içinde halkçılığın egemen anlamı, siyasal demokrasi olmuştur. Halkçılığın, millî egemenlik kavramıyla eşdeğer olduğunu da ifade etmek gerekir. Zira Kurtuluş Savaşı'nı ve Cumhuriyet'in ilk yıllarını kapsayan birinci aşamada Halkçılık, *hakimiyet bilâ kayd-ü şart milletindir ve halkın kendi mukadderatına bizzat ve bilfiil sahip olması* gibi formüllerle ifade edilmiştir³. Bu arada Atatürk demokrasi kavramını gerçek ve geleneksel anlamda yani hürriyetçi siyasî demokrasiyi ifade etmek üzere kullanmıştır⁴. O bu konuda şöyle demektedir: *Demokrasi esas itibarıyla siyasî mahiyettedir. Demokrasi, bir içtimaî muavenet veya bir iktisadî teşkilât sistemi değildir. Demokrasi maddî refah meselesi de değildir. Böyle bir nazariye vatandaşların, siyasî hürriyet ihtiyacını uyutmayı istihdaf eder. Bizim bildiğimiz demokrasi, bilhassa siyasîdir; onun hedefi, milletin idare edenler üzerindeki murakabesi sayesinde, siyasî hürriyeti temin etmektir⁵. Yine Atatürk demokrasisi, egemenliğin millette olduğunu, başka yerde olamayacağını gerektirir. Bu suretle demokrasi ilkesi, siyasî kuvvetin, egemenliğin kaynağına ve meşruiyetine temas etmektedir. Demokrasinin tam ve en belirgin hükümet şekli de Cumhuriyettir. Türk demokrasisi ise Fransız İhtilalinin açtığı yolu takip etmiş, lakin kendisine has ayırıcı özelliklerle gelişmiştir. Zira her millet, inkılabını toplumsal ortamın baskı ve ihtiyacına tâbi olan hal ve vaziyetine ve bu ihtilal ve inkılabın meydana geliş zamanına göre yapar. Her zaman ve yerde aynı hadisenin tekrarına şahit değil miyiz? Her ne kadar demokrasi ve milletlerin işbirliği etmeleri lâzım ve mümkünse de işbirliği, ancak bir tek gayeye, yani barışa yönelmiş ise mümkün ve faydalı olur. Bu noktayı kavrayıp anlamayanlar, meydana getirdiğimiz eser hakkında bir fikir ve hüküm elde edemezler⁶. Bununla birlikte Bugün Demokrasi fikri, daima yükselen bir denizi andırmaktadır. Yirminci asır, bir çok müstebit hükümetlerin, bu denizde boğulduğunu görmüştür. Rus Çarlığı, Osmanlı Padişahlığı ve hilafeti, Almanya ve Avusturya-Macaristan İmparatorlukları bunların başlıcalarındandır. Demokrasi esası, bugün çağdaş teşkilât-ı esasiyenin umumî farikası gibi görünmektedir. Bir milletin, amelî olarak, demokrasi prensibini ilân etmesi o millet ekseriyetinin içtimaî kuvvetinin bir neticesidir⁷.*

Demokrasi hâkimiyetin millete ait olduğu bir anlayıştır. Hâkimiyet bir bütündür, parçalanamaz, bölünemez, başkasına veya başkalarına devredilemez. Millî hâkimiyet, millet tarafından devlete verilen iktidardır. Başka bir deyimle, hâkimiyetin bir kişiye, gruba veya çoğunluğa değil, bütün millete ait olmasıdır. Yani millî hâkimiyet ile demokrasi birbirinden ayrılmaz iki unsurdur. Zaten günümüzde de-

mokrazi prensibi millî egemenlik prensibi şekline dönüşmüştür⁸. Burada şunu söylemek istiyorum ki esasen demokrasinin unsurlarından biri olan seçim hakkı ile milletin kendi iradesini kullanarak kendini yönetenleri seçmesi usulü siyasal demokrasi olarak tanımlanır ki bu aynı zamanda millî hakimiyet, millî egemenlik ve millî irade kavramları ile eş değer niteliktedir. İşte bu kavramlar da Millî Mücadele dönemi boyunca Mustafa Kemal tarafından söylenegelmiş ve böylece Millî Mücadelenin dayanak noktasını halk teşkil etmiştir. Şimdi bu dönemdeki demokrasi hadiselerini ve Mustafa Kemal'in bu hadiselerdeki rolünü incelemeye çalışacağız.

1. Millî Mücadele'de Siyasal Katılım ve Karşı Koyma Bilinci :

Millî Mücadele, bir başka deyişle Ulusal Bağımsızlık Savaşı incelenirken çok değişik yönleri ile ele alınmış ve bu yönleri üzerinde uzun ve ayrıntılı araştırmalar yapılmıştır. Üzerinde böylesine incelemeler yapılan Millî Mücadele, halkın ortak hareketidir. Liderler de halkı birlik haline getirerek millî iradeyi ön plana almışlardır. Yunus Nadi Beye, Mustafa Kemal'in söylediği *önce Meclis Nadi Bey, önce meclis* ifadesinden de anlıyoruz ki o dönemin liderleri de siyasal katılıma inanmaktadırlar. Peki Siyasal Katılım ne demektir? Şimdi bunu açıklayalım: Katılım, toplumdaki bireylerin siyasal karar süreçleri içerisinde yer alabilmesi ve bu kararların oluşumunu etkileyebilmesi demektir. İşte bu siyasal katılımın değişik araçları bulunmaktadır. Bunlar: Basın, Parti ve Seçimdir. Bu üç büyük katılım aracı tarihî süreçte zaman zaman etkili biçimde kullanılmaya çalışılmıştır. Ne var ki her üçü de etkin kullanım açısından çok kısa dönemlere sahiptir. Basının illegal yollardan siyasal karar sürecine katılmak istemesi, 1860'lardan bu yana her zaman görülmekteyse de bunun, yani bu anlamda katılımın legalize olduğu dönem sadece 1908 devrimini izleyen dokuz aydır. Seçim ve değişik toplum katmanlarının özlemlerini yansıtacak olan partileşme olayı ise İkinci Meşrutiyet'in sonuna kadar basına oranla siyasal katılım yönünden daha az öneme sahip görülmektedir⁹. İşte üçüncü unsur yani seçim, Millî Mücadele boyunca millî hâkimiyet ilkesinin halka anlatılarak benimsetilmesi sonucunda halkın aydınlanarak seçimi benimsemeye başlaması ve nihayet meclisin açılması ve Cumhuriyetin kurulmasıyla başarıya ulaşmıştır.

Siyasal katılıma giden süreç Mondros Mütarekesi ile başlayan işgaller dönemidir. İtilâf Devletleri'nin ülkeyi işgale başlamaları halkı harekete geçirmiş ve bağımsızlık uğrunda savaşımaya başlayan toplum zafere ulaşarak siyasal katılımı gerçekleştirecekleri Meclisi açmışlardır. Bu suretle başlayan direnme hareketlerinin ilk kaynağı İstanbul'dur. Talat Paşa hükümeti istifa etmeden önce, Talat Paşa, Kara Vasıf Beyi bir direnme örgütü kurmakla görevlendirmişti. Nitekim bu amaçla Karakol Cemiyeti kurulmuştur. İstanbul'da bu cemiyetten başka mahallelere kadar uzanan, aydınların ve subayların başı çektiği bir çok örgüt de vardı. Bu direnme örgütleri özellikle Müslüman halkın yoğun bulunduğu yörelerde filizlenmiştir. Bu semtlerin başını da Topkapı oluşturmuştur. Daha sonra sırayla Eyüp Sultan, Bakırköy, Kasımpaşa, Beyazıt, Aksaray, Üsküdar gibi semtlerde de direnme örgütleri

kurulmuş ve faaliyetlerine başlamışlardır. İstanbul'un işgali, Boğazlıyan kaymakamı Kemal Beyin idamı, siyasal partilerin birbirlerine düşürülerek bağımsızlık mücadelesine yönelik gücün kırılması, nihayet İzmir'in Yunanlılar tarafından işgali emperyalizmin Türkiye üzerindeki oyunlarını, yorgun savaşçılar haline dönüşmüş insanlara bile öğretmiştir. Önce aydınlar, sonra Müslüman Türk halkı Düvel-i Muazzama/World Powers diye adlandırılan emperyalizmin kara pençesini açıkça görmeye başladı. Ateşkesin imzalanmasından sonra gelişen olaylar, bağımsızlık savaşına doğru bilinçlenmeyi, bunun da ötesinde savaş kararlarına katılım gereğini duyuruyor ve bu yöndeki eylemler de güçleniyordu¹⁰.

Yukarıda kısaca bahsettiğimiz sebeplerden en önemlisi ise İzmir'in işgali idi. Nitekim 15 Mayıs 1919'da, sözde müttefik, aslında bütünüyle Yunan olan bir işgal ordusu, Amiral Calthorpe'nin kumandasındaki İngiliz, Fransız ve Amerikan savaş gemilerinin himayesinde İzmir'e çıkmış ve şehir içinde ve çevresindeki stratejik noktaları işgale koyulmuştu. Yunan işgal ordusu, işgalin yanı sıra kıyım ve şiddet hareketlerine girişmiş, bunların karşısında bütün dünya dehşete düşmüştür. İşte 15 Mayıs çıkarmasında meydana gelen olaylar Türkleri protestoya ve direnmeye sevk eden etkenlerden biri olmuştur. Millî hareket o zaman başlamıştır. İzmir'in Yunanlılarca işgali bu millî hareketi doğurmuş ve başına Mustafa Kemal Paşayı geçirmiştir¹¹. Evet İzmir'in işgalinden sonra elinden silâhı da alınan halk Türk milletinin bütünüyle yok edileceğini anlamıştı. Bu son derece ümitsiz şartlar altında Kuva-yı Milliye ruhu canlanmaya, kökleşmeye başladı. Türk milleti, yeni bir devlet kurma mücadelesine başlamalıydı. Yok edilme gerçeğini gören Anadolu insanı her tarafta baş kaldırmaya başlamalıydı. Kendisini engin imanıyla kendi silâhından başka bir şey kurtaramazdı¹². İşte bu suretle karşı koyma bilinci toplumda olgun bir hale gelmiştir. Karşı koyma bilincinin olgunlaşması da millî hâkimiyete dolayısıyla demokrasiye giden yolun ilk basamağını oluşturmuştur.

2. İşgallere Karşı Gösteriler :

İzmir'in ve bunu takiben Manisa'nın ve Aydın'ın işgali ve icra olunan tecavüz ve eziyetler hakkında henüz millet aydınlanmamış ve bu feci darbeye karşı açıkça harekete geçmemiştir. Onun için milletin ikaz edilmesi ve harekete geçirilmesi lâzımdı¹³. İşte bu düşünceden hareketle Mustafa Kemal, 28 Mayıs'ta Havza'dan valilere, bağımsız mutasarrıflıklara, Erzurum'daki 15. Kolordu, Ankara'daki 20. Kolordu, Diyarbakır'daki 13. Kolordu Komutanlıkları'na ve Konya'daki Ordu Müfettişliği'ne bir genelge göndermiştir¹⁴. Bu genelge aynen şöyledir: *İzmir'in ve maalesef bunun arkasından da Manisa ve Aydın'ın işgali, gelecekteki tehlikeyi daha açık olarak sezdirmiştir. Yurt bütünlüğümüzün korunması için, milletçe gösterilen tepkinin daha canlı ve sürekli olması gerekir. Yaşayışımızda ve millî bağımsızlığımızda gedikler açan işgal ve ilhak gibi olaylar, bütün millete kan ağlatmaktadır. İzdıraplar dindirilememiştir. Sindirilmesi ve katlanması mümkün olmayan bu duruma derhal son verilmesinin bütün medenî milletlerle büyük devletlerin adalet ve nüfuzundan sabırsızlıkla beklendiğini göstermek maksadıyla, önümüzdeki*

hafta içinde ve çeşitli illere göre, Pazartesi başlayıp Çarşamba günü müracaatın arkası alınmak üzere, büyük ve heyecanlı mitingler yapılarak millî gösterilerde bulunulması, bunun bütün kasaba ve köylere kadar yaygınlaştırılması, bütün büyük devletlerin temsilcileriyle Bab-ı Âli'ye etkileyici telgraflar çekilmesi, yabancıların bulunduğu yerlerde yabancılar da etki altına alınmakla birlikte, düzenlenen millî gösterilerde terbiye ve ağırbaşlılığın titizlikle korunması, Hıristiyan halka karşı saldırı, gösteri ve düşmanlık gibi tavır ve davranışlardan sakınılması zarurîdir. Yüksek şahsiyetinizin bu konularda duyarlı ve etkili bulunmaları dolayısıyla işin iyi idare edileceğine ve başarıya ulaşacağına bendenizin tam bir güveni vardır. Sonuçtan haberdar etmenizi rica ederim¹⁵. Bu genelge yurt bütünlüğü fikrini halk arasında yaymış ve yabancı işgalinin Türk milleti tarafından bütün yurt ölçüsünde protesto edilmesini sağlamıştır¹⁶. Nitekim bu genelge neticesinde tüm yurttaki işgalcilere karşı mitingler ve gösteriler düzenlenmeye başlanmıştır. Mitingler, Anadolu'da başlayan millîyetçi hareketin teşkilatlanması ve aksiyon haline gelmesinde önemli bir yer teşkil eder. Düzenlenen bu mitinglerin ortak fikirlerinden biri vatanın bütünlüğü kavramı olmuştur. Millet her ne kadar mağlubiyet gerçeğini kabul etmiş, bir kısım vatan toprağının elinden çıkmış olduğunu anlamış ise de, Türklerin çoğunlukta bulunduğu kısımların bütünlüğü hararetle savunulmuştur. Bu miting ve protesto hareketlerinden mahallî mukavemet teşkilatları, bunlardan Erzurum ve Sivas Kongreleri doğmuş, bu kongreler de Anadolu'daki millîyetçi hareketin temelini teşkil ederek vatanın kurtuluşunda en müessir bir amili olmuşlardır¹⁷.

Millî Hâkimiyet düşüncesini ortaya koyan mitinglerden örnekler vermek yerinde olacaktır. Şöyle ki 19 Mayıs 1919 tarihinde yapılan İstanbul Fatih mitinginde 50 bin kişi bir araya gelmiş ve Halide Edip Hanım konuşmaya başlamıştır. O konuşmasında şunları söyler: *Müslümanlar, Türkler, Türk ve Müslüman bugün en kara gününü yaşıyor. Gece, karanlık bir gece fakat insanın hayatında sabah olmayan bir gece yoktur. Yarın bu korkunç geceyi yırtıp parıldayan bir sabah meydana getireceğiz. Arkadaşlar, bugün buraya toplanan şu halk kütlesinin bir tek isteği var; o da en tabii haklarının kendisinden alınmamasıdır.* Fatih mitinginden bir gün sonra 20 Mayıs 1919 günü Doğançılar semtinde bir miting toplantısı daha tertip edilmiştir. Doğançılar mitinginden sonra şu kararlar alınmıştır; 1. Türklerin yaşadığı yerler bir bütündür, parçalanamaz. 2. En büyük intikam, zorla alınmış bir hakkın geri alınması esasında ortaya çıkar, şu anda bu intikam duyguları teşekkül etmiştir. Türk milleti İstiklâl Savaşı'nın ilk safhasındaki mitingleri düzenlerken iki amaç gütmüştür. Bunlardan birincisi, millet olarak var olduğunu ispat etmektir. İkinci amaç ise, temsil mevkiinde bulunanların dikkatini çekmektir. Türk milletinin yapmış olduğu bu mitinglerde vatanın sahipsiz olmadığı en açık bir şekilde ifade edilmiştir. Yine bu mitinglere baktığımız zaman bunların bir halk organizasyonu olduğunu görürüz. Bunun anlamı şudur; Türk milleti tepki göstermek konusunda iradesini ortaya koymaktadır. Bu, millî irade demektir. Millî irade ise İstiklâl Savaşı'nın orjinini teşkil etmektedir. Mustafa Kemal Paşa, Türk milletinin bu eğilimini fark etmiş ve Millî Mücadeleyi bu mefkure çerçevesinde gerçekleştirmiştir¹⁸. Zaten Mustafa Kemal'in Samsun'a ayak basmasından sonraki bütün çalışmalarının ortak

bir özelliği vardır ki o da millî hâkimiyet ve millî iradeyi ön planda tutmasıdır. Ancak bu fikirler Mustafa Kemal'in zihninde bir anda oluşmuş fikirler değildir. Bunlar daha önceden oluşmuş, yalnızca uygulama safhası Anadolu'ya geçtikten sonra başlamıştır. Bu durum ise içinde bulunulan şartlardan kaynaklanmıştır¹⁹.

3. Kongreler Dönemi

Toplumdaki tepkiler artınca Mustafa Kemal, millî irade kavramını tamamen halka mal etmeyi ve fikirlerini genelleştirmeyi düşünmüştür²⁰. Bu durumu da şöyle ifade etmiştir: *Anadolu'ya geçeli bir ay olmuştu. Bu süre içinde bütün ordu birlikleriyle temas ve bağlantı sağlanmış; millet mümkün olduğu kadar aydınlatılarak dikkatli ve uyanık bir duruma getirilmiş, millî teşkilât kurma düşüncesi yayılmaya başlamıştı. Genel durumu artık bir komutan ile yürütüp yönetmeye devam imkânı kalmamıştı. Yapılan geri çağırma emrine uymamış ve onu yerine getirmemiş olmakla birlikte, millî teşkilât ve hazırlıkların yönetimine devam etmekte olduğuma göre, şahsen asî duruma geçmiş olduğuma şüphe edilemezdi. O halde, yapılacak teşebbüs ve faaliyetlerin bir an önce şahsî olmak niteliğinden çıkarılması, mutlaka bütün bir milletin birlik ve dayanışmasını sağlayacak ve temsil edecek bir heyet adına olması gerekli idi*²¹. Bu kararı veren Mustafa Kemal, Havza'dan hareketle Amasya'ya doğru yola çıkmıştır. Amasya'ya vardığında hararetle bir şekilde karşılanmış ve halka karşı ilk konuşmasını burada yapmıştır. Konuşmasına, Padişah ve hükümetin düşman elinde esir ve memleketin elden gitmekte olduğu sözü ile başlamış, *Düşmanların Samsun'dan yapacakları harekete karşı vatanımızı en son kayasına kadar savunacağız, Amasyalılar hep birden yemin edelim* sözleriyle tamamlamıştır. Amasya'daki bu konuşmadan sonra hava birdenbire değişmiş, Mustafa Kemal'in arkasında büyük bir halk desteği oluşmuştur²².

Yine bu sıralarda Amasya'da faaliyet gösteren Müdafaa-yı Millîye Cemiyeti, Paşanın isteği üzerine, ismini değiştirmiş ve 14 Haziran 1919'da Müdafaa-yı Hukuk-ı Millîye Cemiyeti adını almıştır. Mustafa Kemal Paşa bu cemiyet vasıtasıyla toplumun nabzını tutmuş, yöre halkının birlik ve beraberlik içinde hareket etmesini sağlamış daha da önemlisi bölge halkının en alt kademedeki itibaren teşkilâtlandırılıp, silâhlendirilmesine yardımcı olmuştur. Ayrıca cemiyet, toplamış olduğu yardımlarla birçok bölgede Millî Mücadele'ye destek olmuş, moral vermiştir²³.

Mustafa Kemal'in Amasya'daki faaliyetleri devam ederken 19 Haziran 1919'da Amasya'ya gelen Yirminci Kolordu Komutanı Ali Fuat Paşa ve Bahriye eski Nazırı Rauf Orbay Beyin Mustafa Kemal Paşa ile yaptıkları toplantıda Amasya Genelgesi'nin metni üzerinde çalışarak fikir birliğine varılmıştır. Daha sonra Refet Bele'nin de katıldığı toplantıda konu ile ilgili olarak görüş ve tutumlarını almak için Konya'da bulunan İkinci Ordu Müfettişi Cemal (Mersinli) ile Kazım Karabekir Paşalardan telgrafla bilgi alınmasına karar verilmiştir. Bu suretle Amasya Genelgesi imzalanmıştır. Bu genelgede vatanın bütünlüğünün, milletin bağımsızlığının tehlikede olduğu vurgulanarak bu durumu milletin azim ve kararının kurtaracağı ifade edilmiştir. Özellikle de millî bir heyetin kurulmasının zarurî ol-

duğu belirtilerek Cumhuriyet rejimlerinin vazgeçilmezlerinden olan ve milleti temsil eden Meclis mefhumunun varlığı gündeme getirilmiştir²⁴.

Amasya Genelgesi çerçevesinde görüşülüp karara bağlanmış olan ancak protokole geçmemiş bir de *mahrem madde* vardı. Bu mahrem madde yalnız Mustafa Kemal, Ali Fuat, Kazım Karabekir Paşalar ile Rauf ve Refet Beyler arasında saklanmış ve açıklanmamıştı. Bu maddede, beklenmeyen sebepler ve hadiseler memleketin mukadderatını hemen ele almayı icap ettirecek bir mahiyet alırsa, Sivas Kongresi'ne Millî Meclis mahiyeti ve hususiyeti verileceği ifade edilmiştir. Bunun için de yapılması gerekenler tespit edilmiş, Sivas Kongresi'ne iştirak edecek murahhaslara vaziyetin ciddîliğinin teker teker anlatılması ve kongreye iştirak edeceklerin bu izahları benimseyecek çapta ve kıymette vatanperver olmasının teminine gayret gösterilmesi karara bağlanmıştır. Bütün bu işleri organize etmek üzere de Mustafa Kemal, Kazım Karabekir, Fuat Paşalar ile Rauf Beyden oluşan millî hükümetin ilk kadrosu tespit edilmiştir²⁵. Bu gelişmelerden anladığımızı göre de Cumhuriyete gidiş belirginleşiyordu.

Cebesoy'a göre Amasya Genelgesi ile şahsî ve bölgesel teşebbüsler birleştirilmiş, bütün milletin, istiklâl ve vatanımızın uğradığı tehlike etrafında birlik olduğu gerek harice ve gerekse dahile gösterilmiştir²⁶. Mustafa Kemal ise, bu genelge ile o güne kadar geleneksel, dinsel ve yasal olarak Padişah-Halifede olduğu varsayılan iktidar ve iradenin ulusa ait olduğunu, ulusun ayrılmaz bir parçası bulunduğunu Padişaha, Türk ulusuna, dünyaya ve saldırgan, sömürgeci devletlere açıklamıştır. Böylece millî irade kavramı Türk Anayasa gelişmelerinde tartışmaya yer bırakmayacak biçimde eylemlilik olarak ilk defa Amasya Genelgesi ile ortaya atılmıştır. Bu hem siyasal, hem hukuksal, hem de tüm toplumsal yönlerden çok önemli bir gelişme olmuştur²⁷.

Cumhuriyet ve Demokrasinin temellerinin atıldığı ve bu konuda halkın bilinçlenmeye başladığı Amasya Genelgesi'nin ardından bu gelişmeleri destekleyen ve kuvvetlendiren Erzurum Kongresi yapılmıştır. Ancak Erzurum Kongresi başlangıçta Osmanlı hükümetinin, devletin toprak bütünlüğü ile bağımsızlığını koruma yolunda duyduğu endişelerin ürünü olarak, hükümetin, Doğu Anadolu ile Orta ve Doğu Karadeniz bölgelerini koruyamama ihtimaline karşı her türlü araçla (ilim ve propaganda ya da silâhla) kendini savunmayı amaçlayan bölgesel bir müdafaa-yı hukuk faaliyeti şeklinde ortaya çıkmıştır. Daha açık deyimle söylersek, Ermeni ve Rum tehlikesine karşı adı geçen bölgeler halkının tepkisel hareketidir²⁸.

Bu arada *Ahenk* gazetesi, 23 Temmuz'da Erzurum şehrinde bütün Anadolu murahhaslarının katılması ile bir kongre toplanacağını, kongrenin sonunda Sivas şehrinde fevkalâde mühim bir içtima vuku bulacağını bildirmiştir. Bu gelişmeler İstanbul hükümetiyle Mustafa Kemal Paşa arasındaki bağları kopma noktasına getirmiş, Osmanlı hükümeti tarafından Erzurum Kongresi'nin toplanması, Sivas Kongresi'nin toplanmasının ilân edilmesi ülkede huzur bozucu olaylar olarak yorumlanmıştır²⁹. Bütün engelleme girişimlerine rağmen yeniden yüce ve birleşik bir Türkiye kurma amacıyla toplanan³⁰ Erzurum Kongresi 23 Temmuz 1919'da açıl-

miştir. II. Meşrutiyet'in ilânı olması hasebiyle yapılacak bayramlaşmadan sonra delegeler doğruca Sultanî mektebine (Erzurum Lisesi) giderek toplantıya başlamışlardır³¹.

İstiklâl Harbimizin tarihinde önemli bir yeri olan Erzurum Kongresi'nin toplanması, Anadolu'nun batısında Yunan kuvvetlerine karşı cephe almış bulunan Kuva-yı Millîye üzerinde pek büyük manevî tesir meydana getirmiştir. Bütün Anadolu içerisinde millet ve memleketin kurtarılması için hassasiyet bulunduğu ve müşterek bir gayeye, *millî hâkimiyete* doğru hep beraber hareket edileceği fikirleri kuvvet bulmuştur³².

Kongrenin ilk gününde Mustafa Kemal başkanlığa seçilmiş ve kongre üyelerini, durum ve bir dereceye kadar da tutulan yol hakkında aydınlatmak maksadıyla bir konuşma yapmıştır. Konuşmasında tarihin ve olayların zoru ile, doğrudan doğruya içine düşülen kanlı ve kara tehlikeleri göstermeyecek ve bundan irkilmeyecek hiçbir vatansverin tasavvur edilemeyeceğine işaret etmiştir. Tarihin, bir milletin varlığını ve hakkını hiçbir zaman inkâr edemeyeceğini, bu itibarla vatanımızın ve milletimizin aleyhinde verilen hükümlerin er geç iflâsa mahkum olduğunu da belirtmiş; Milletin mukadderatına hakim bir millî iradenin, ancak Anadolu'dan doğabileceğini ifade ederek millî iradeye dayanan bir Millet Meclisi'nin meydana getirilmesini ve gücünü millî iradeden alacak bir hükümetin kurulmasını, kongre çalışmalarının ilk hedefi olarak göstermiştir³³. Yapılan çalışmalar neticesinde kongre tamamlanarak millî sınırlar içinde bulunan vatan parçalarının birbirinden ayıramayacağını, her türlü işgal hareketine karşı milletin kendisini savunacağını, geçici bir hükümet kurulacağını, manda ve himayenin kabul edilemeyeceğini, millî iradenin hakim güç olması gerektiğini, Hıristiyan azınlıklara siyasî hakimiyet ve sosyal dengemizi bozacak ayrıcalıkların verilmemesi gerektiğini ve son olarak da Millî Meclisin derhal toplanarak işlerin halkın temsilcisi sıfatıyla meclisin murakabesi altında yapılmasını belirtmiştir³⁴.

Kongreden sonra da Mustafa Kemal Paşa, millî birliğin bütün memleketi kapsamayı, dağınık kurumların birleştirilmesi, hükümetin millî iradeye dayanması ve Millet Meclisi'nin açılması fikrini yayma çalışmalarını sürdürmüş, bir yandan da Sivas'ta genel bir kongre kurmak için çalışmalarına başlamış ve bu amaçla 29 Ağustos'ta Erzurum'dan Sivas'a doğru hareket etmiştir³⁵ ve Sivas'a gelmesiyle Sivas Kongresi 4 Eylül 1919 Perşembe günü saat 14.00'da 31 delegenin katılımı ile çalışmalarına başlamıştır³⁶.

Sivas Kongresi kararları dikkatle incelendiğinde Erzurum Kongresi'nin genelleştirilmiş bir hali olduğunu görürüz³⁷. Bu kongrenin asıl önemli konusu ise manda ve himaye olmuş, delegeler bu meseleyi ayrıntılı bir şekilde görüşmeye başlamışlardır³⁸. Meselenin tartışması pek uzun ve münakaşalı bir şekilde devam etmiş ancak sonuçta mandayı savunanları susturacak ortalama bir çare bulunmuştur. Rauf Bey, Amerika kongresinden, memleketimizi tetkik edecek ve hakikati görececek bir kurul davet edilmesini teklif olarak ileri sürmüş ve teklif ittifakla kabul

edilmiştir. Böylece manda meselesi kongrece karara bağlanmamış bir mesele olarak bırakılmıştır³⁹.

Manda konusuna o dönemin basını da büyük ilgi göstermiştir. *Ahenk* gazetesinin 30 Ekim 1919 tarihli sayısında *Mustafa Kemal Paşa ve Vaziyet-i Dahiliyemiz* başlığını taşıyan uzun bir yazı yayınlamıştır. Bu yazı *Le Temps* gazetesinin İstanbul muhabininin Mustafa Kemal Paşaya telgrafla sorduğu sorular ve bunların yanıtlarından oluşmuştur. Yabancı müzaheret-i konusunda muhabir: *Türkiye'nin müzaheret-i Ecnebiye almayarak ihyası mümkün olacağı kanaatinde mısınız? Bu müzaheret-i ne tarzda anlatıyorsunuz. Bir veya bir kaç müzaheret hakkındaki nokta-i nazarınız nedir?* şeklinde bir soru sormuştur. Mustafa Kemal Paşa soruya şöyle cevap vermiştir: *Bu babda içtihat ve nokta-i nazarımızı izah eden kongre beyannamesinin yedinci maddesini aynen zikretmekle iktifa ederiz:*

*Yedinci Madde: Milletimiz, insanî, asrî gayeleri tebcil ve fennî, sınaî ve iktisadî hal ve ihtiyacımızı takdir eder. Binaenaleyh devlet ve milletimizin dahilî ve haricî istiklâl ve vatanımızın tamamîyeti mahfuz kalmak şartıyla altıncı maddede musarrah hudut dahilinde millîyet esaslarına riayetkar ve memleketimize karşı istila emeli beslemeye herhangi devletin fennî, iktisadî, sınaî muavenetini memnuniyetle karşılırsınız ve bu şerait-i adile ve insaniyeyi muhtevi bir sulhün de acilen takarrürü selamet-i beşer ve sükun-ı alem namına ahass-ı amal-ı millîyemizdir.*⁴⁰. Bu ifadeleriyle Mustafa Kemal, mandaya taraftar olmadığını ve esas gayelerinin millî sınırlar içerisinde tamamen bağımsız bir millet haline gelmek olduğunu anlatmak istemiştir.

11 Eylül'de de Kongre temsil heyetinin kurulması kararını tartışmıştır. Sonunda *Doğu Anadolu Müdafaa-yı Hukuk Cemiyeti'nin* 9 temsilci üyesiyle, Mustafa Kemal Paşanın 6 kişilik listesi⁴¹ temsil heyeti olarak kabul olunmuştur. Mustafa Kemal Paşa da bu heyetin başkanı olmuştur. Hemen ardından aynı gün nizamname esaslarına göre millete ve bütün dünya kamuoyuna sunulan bildiride tüzük hükümleri açıklanmıştır⁴².

Mustafa Kemal, Sivas Kongresi'nden aldığı güçle, İstanbul hükümetinin gaflet ve hatta hıyanet içinde bulunmasının da etkisiyle yurdun tüm meselelerini görüşmek için Millet Meclisi'nin açılmasını özellikle vurgulamıştır. Mustafa Kemal tarafından bu durum ulusun var oluş ya da yok oluş mücadelesi olarak görülmüştür⁴³. Yine kongre, Türk ulusunun kurtarılarak tam bağımsızlığa kavuşturulması yönündeki ana ilkelerin ve ulusal dış siyasanın temellerini atmış; din, kültür ve ırk birliğine dayanan Müslüman Türk çoğunluğunun yaşadığı bölgelerde kurulacak, yeni bağdaşık bir Türk devletinin sınırlarını çizmiştir⁴⁴. Nitekim bu Kongre ile ilk önce ulusal amaca erişmek yolunda ayrı ayrı çalışan dernekler birleştirilmiştir. Sonra, millî hâkimiyet ilkesinin, Saltanat ve Halifeliği kurtaracağı görüşü ortaya atılmıştır. Bu çok önemli bir adımdır. Böylece millî hâkimiyet, Osmanlı saltanatının üstüne çıkarılmıştır. Bu nedenle Sivas Kongresi ile ulusal devletin kurulduğu açık bir şekilde görülebilmektedir⁴⁵. Bununla birlikte Sivas Kongresi'nin Erzurum

Kongresi'ne göre daha ileri derecede devrimci bir niteliğe sahip olduğu izlenimi de edinilebilir⁴⁶.

4. 1919 Seçimleri ve Mustafa Kemal :

Millî Mücadele hareketi boyunca millî iradeye dayanmayı şiar edinmiş olan Mustafa Kemal egemenlik için Meclisin kurulmasını gerekli görmekteydi. Bu sebeple Meclis-i Mebusan'ın açılmasını istemiş ve İstanbul hükümetiyle görüşmelerde bulunarak 20-22 Ekim 1919 tarihli Amasya Görüşmesi'nde Meclisin açılmasını ve bunun için de seçimlerin yapılmasını İstanbul hükümetine kabul ettirmiştir. Amasya Görüşmesi'nden sonra şimdi sıra alınan kararları uygulamaya gelmiştir. İlk önce Meclis-i Mebusan'ın açılması gerekmektedir. Kamuoyu her şeyden önce Meclis'in toplanmasını istemiştir. Barış görüşmelerinde nasıl davranılacağı, yani Osmanlı topraklarının kaderini, hangi toprakların nereye ve kime ait olduğunun kararını, Türk halkının temsilcilerinin toplandığı meclisin hükümeti vermeli idi. Bu sebeptir ki hükümet, 7 Ekim'de bir emirname ile seçimlerin yapılacağını ilân etmiştir⁴⁷. 9 Ekim 1919'da da *Mebuslar Seçimine Mahsus Kararname*'yi yayınlarak bu kararnameyi telgrafla illere duyurmuş ve seçimlere başlanılmasını emretmiştir⁴⁸.

Seçim konusunda ilk harekete geçen fırkalardan biri Hürriyet ve İtilâf Fırkası olmuştur. Bu fırka bütün fırka ve cemiyetlerden, millî cereyana karşı alınacak durumu görüşmek üzere birer elçi istemiştir. Ne var ki çağrılanların bir bölümü, Hürriyet ve İtilâf Fırkası'nın bozulduğunu söyleyerek gelmemişler, bazıları da görüşmenin neticesine göre davranmayı uygun görmüşlerdir. Hürriyet ve İtilâf Fırkası için olumsuz sayılabilecek bu sonuca karşılık az çok ulusal çizgide olan örgütler Millî Kongre çatısı altında milletvekili adaylarını belirlemek için toplantılar yapmaya başlamışlardır⁴⁹. Bu arada Heyet-i Temsiliye de seçimlerde faal bir rol oynamaya başlamıştır. Nitekim 11 Ekim'de *Batı Anadolu'daki teşkilât ve milletvekili seçimleri konusunda Heyet-i Temsiliye'nin görüşleri Konya'daki Refet Beye bildirilecektir* şeklinde bir karar alınmıştır. Yine seçilecek milletvekillerinin millî emel ve amaçların Meclis-i Mebusan'da sağlanmasına çalışacak kimselerden olması istenmiştir⁵⁰. Heyet-i Temsiliye seçimlerde faal bir rol oynarken Hürriyet ve İtilâf Fırkasına da kesin bir tavır koymuştur. Nitekim 14 Ekim'de 5 imza ile alınan bir Heyet-i Temsiliye kararında, Hürriyet ve İtilâf Fırkası'nın, millî hareketi İttihatçı hareketi gibi göstermek istediğini, bu yüzden bu gibi haberlerin yalanlanmasını ve bu gibi hainlerin çalışmasına engel olunmasını istemiştir⁵¹. Ekim ayının sonuna doğru seçimle ilgili kararların havası biraz değişik gibi olmuştur. Örneğin 28 Ekim günlü karara göre, Müdafaa-yı Hukuk Cemiyeti kararname ve beyannamesine muhalif olduğundan hiç kimsenin kendi adaylığını koyamayacağı, bu hatanın bir daha tekrar edilmemesi, halktan 300 imza ile bir kişinin aday olabileceği hatırlatılıyordu. Ertesi gün de Cemal Paşaya seçime karışmama esasına riayet edileceğinin teminatı verilmiştir. Fakat Hürriyet ve İtilaf Fırkası kısa bir zamanda bu konuda tümüyle olumsuz bir tutuma girmiştir. Seçim çalışmalarının serbest yapılmadığı ve kendile-

rine baskı uygulandığı şeklinde şikayetlere başlamıştır. Bu şikayetler İngilizlerce de benimsenmiş ve hükümete baskı yaparak Anadolu ve Rumeli Müdafaa-yı Hukuk Cemiyeti'nin seçime müdahalelerini önlemek ümidiyle 3 Kasım 1919'da iki teftiş heyeti oluşturulmuştur⁵². Bu heyetleri haber alan Heyet-i Temsiliye, Sivas'tan 5 Kasım 1919'da Harbiye Nazırı Cemal Paşaya bir telgraf çekerek kendisine Heyet-i Temsiliye'nin bir üyesi olarak kabinede bulunduğu söylenmiş ve ardından Teftiş heyetleri oluşturulduğunu ve daha bu gibi heyetler oluşturulup gönderilmiş ise haber verilmesini istemiştir⁵³.

Gönderilen bu teftiş heyetlerinin görevi ülkenin genel durumunu tetkik ederek seçimlerin amacına uygun bir şekilde yapılmasını sağlamaktır. Damat Şerif Paşa ise Teftiş Heyetlerinin seçimlere kanunsuz müdahalelerde bulunup bulunmadığını anlamak için Anadolu'ya gönderildiklerini söylemiştir⁵⁴. Bu heyetlerden Hurşit Paşanın başkanlığındaki ilk heyet 15 Aralık'ta Balıkesir'e gelmiş, ve Kazım Özalp ile görüşmüştür. Bu görüşmesinde Anzavur ayaklanması aleyhinde ve Kuva-yı Millîye lehinde konuşmuş ve olumlu izlenimler bırakmıştır. Fevzi Paşanın başkanlığındaki ikinci heyet ise 26 Kasım'da Sivas'a gelmiş ve Kazım Karabekir ile görüşmüştür. Yaptığı görüşmede Mustafa Kemal'in Ali Fuat Cebesoy gibi muhteris olduğunu, yaverlerini milletvekili yaptırdığını ve amacının diktatörlük olduğunu söylemiştir. Ardından da Kazım Karabekir'den kuvvet aldıklarını ifade etmiştir, ancak bu ifadeleri bir netice vermemiş, seçimler Heyet-i Temsiliye'nin istediği doğrultuda gerçekleşmeye devam etmiştir. Seçimler bu şekilde devam ederken, Yunanlılar ve Fransızlar işgal bölgelerinde seçimleri yaptırmamak için, çeşitli protesto eylemleri ve siyasal girişimler de bulunmuşlarsa da bütün bunlara rağmen işgal bölgesi halkı milletvekilisiz kalmama isteğiyle seçimleri gerçekleştirmişlerdir⁵⁵. Nihayet Kasım ayında Osmanlı *intihab-ı mebusan kanununa* göre iki dereceli seçim yapılarak seçilen milletvekilleri İstanbul'a gitmeye başlamışlardır. Bu seçimlerde çoğunlukla *Anadolu ve Rumeli Müdafaa-yı Hukuk Cemiyeti*'nin desteklediği adaylar kazanmıştır⁵⁶. Seçimlerle ilgili olarak 13 Ekim 1919'da *Tasvir-i Ef-kâr* gazetesi başyazarı Velit, Mustafa Kemal ile telgraf haberleşmesiyle görüşmüştür. Bu görüşmesinde Mustafa Kemal'in seçim hakkındaki düşüncelerini, Anadolu'da seçimlerin tamamıyla serbest yapılıp yapılamayacağını ve kendisinin milletvekilliğine aday olup olmayacağını sormuştur. Mustafa Kemal de sorulara sırasıyla cevap vererek seçimlerin serbest yapılacağını, ancak Anadolu ve Rumeli Müdafaa-yı Hukuk Cemiyeti'ne taraftar olanların seçimlerden başarıyla çıkmalarını sağlamak için çalışacaklarını söyledikten sonra kendisinin milletvekilliği için adaylığını koymadığını, fakat milletin kendisini herhangi bir yerden milletvekili seçtiği takdirde bu görevi de iftiharla kabul edeceğini eklemiştir. Nitekim yapılan seçimlerde Mustafa Kemal Erzurum milletvekili olarak seçilmiştir⁵⁷. Demek oluyor ki siyasal katılımın, bir diğer deyişle millî hâkimiyetin unsurlarından olan seçim başarıyla gerçekleşmiş ve milleti temsil eden meclis böylece açılarak çalışmalarına başlamıştır. Demokratik toplumlarda vazgeçilmez olarak niteleyebileceğimiz milletin temsilcisi sıfatını haiz olan milletvekillerinin bulunduğu meclis böylece Türkiye'de de çalışmalarına başlamış fakat almış olduğu kararlar insan hakları ve demokrasinin

sözde savunucuları ve temsilcileri olan emperyalist ülkelerin çıkarlarına ters düşmüş, bu yüzden de 16 Mart 1920'de İstanbul'u işgal ederek meclisi kapatmışlardır. Görmezlikten geldikleri ise millî hâkimiyet ilkesinin yani demokrasinin artık halkın içine işlemiş olmasıdır. İtilâf Devletleri'nin bu işgal hareketi demokrasi ruhunu yok etmemiş, kamçılamaştır. Bu yüzden de işgali müteakip 23 Nisan 1920'de TBMM kurularak Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin bir olgu olarak varlığı ve bunun Büyük Güçlerce tanınması gerektiği tüm dünyaya duyurulmuştur.

Sonuç :

Demokrasi bir anlayış ve ruh meselesidir. Cumhuriyet rejimlerinin işleyiş şeklidir. Günümüzde bu manaya gelen demokrasi, Millî Mücadele döneminde millî hâkimiyet, millî egemenlik, millî irade ve halkçılık kavramlarıyla eşdeğer olarak kullanılmış, halka benimsetilerek Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulması sağlanmıştır. 1920'li yılların insanları içinde buldukları tüm kötü şartların mevcudiyetine rağmen bu ilkelerin ruhu ile Ortadoğu'da Cumhuriyet kurmasını bilmişler ve bunu günümüze kadar getirmişlerdir. Bunun aksi olması zaten düşünülemezdi. Çünkü Atatürk'ün dediği gibi Türkler fitraten demokrattır. Türk milletinin karakterine en uygun idare cumhuriyettir. Etrafımızda dönen bütün emperyalist emellere rağmen 81. yılını kutlayan Cumhuriyet bunun en güzel örneğidir.

BİBLİYOGRAFYA

- AKDAĞ, Ömer; *İstiklâl Savaşı'nın İlk Safhasında Mitingler (Kasım 1918-Haziran 1919)*, **Türkler**, C. 15, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002.
- AKŞİN, Sina; **İstanbul Hükümetleri Ve Milli Mücadele**, C. I-II, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 1976.
- ARIBURNU, Kemal; **Sivas Kongresi**, ATAM Yayınları, Ankara 1997.
- ARIKAN, Zeki ; **Mütareke ve İşgal Dönemi İzmir Basını**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1989.
- ATASE; İSH-1, Kutu No: 24, Gömlek No: 105, Belge No: 105-1.
- ATASE; İSH-2, Kutu: 53, Gömlek: 151, Belge: 151-1.
- ATATÜRK'ÜN SÖYLEV VE DEMEÇLERİ; C. I-III, ATAM Yayınları, Ankara 1997.
- ATATÜRK, Mustafa Kemal; **Nutuk**, C. III, Vesikalar, M.E.B. Yayınları, İstanbul 2000.
- _____ ; **Nutuk**, Yayına Hazırlayan: Zeynep Korkmaz, ATAM Yayınları , Ankara 2000.
- ATAY, Falih Rıfki; **Çankaya**, Bates Yayınları, İstanbul 1998.

- AYDOĞAN, Erdal; **Samsun'dan Erzurum'a Mustafa Kemal**, ATAM Yayınları, Ankara 2000.
- BAYKAL, Bekir Sıtkı; **Heyet-i Temsiliye Kararları**, TTK Yayınları, Ankara 1989.
- BAYKARA, Tuncer; **Milli Mücadele**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1985.
- BAYRAKTAR, Bayram; Muhammet Karakaş; Hasan Özsoy; **Çağdaş Türkiye Tarihi**, İnkılâp Yayınları, İstanbul 2002.
- BAYRAKTAR, Bayram; **Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Ayvalık Tarihi**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1998.
- BELLEN, Fahri; **Türk Kurtuluş Savaşı**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1983.
- BUDAK, Mustafa; **İdealden Gerçeğe Misâk-ı Millî'den Lozan'a Dış Politika**, Küre Yayınları, İstanbul 2002.
- CEBESÖY, Ali Fuat; **Milli Mücadele Hatıraları**, Temel Yayınları, İstanbul 2000.
- ÇAVDAR, Tefvik; **Türkiye'nin Demokrasi Tarihi 1839-1950**, İmge Yayınları, Ankara 1995.
- DAHL, Robert; **Demokrasi ve Eleştirileri**, Çeviren: Levent Köker, Türk Demokrasi Vakfı Yayınları, Ankara 1993.
- EZHERLİ, İhsan; **Türkiye Büyük Millet Meclisi(1920-1922) ve Osmanlı Meclisi Mebusanı(1877-1920)**, TBMM Kültür ve Sanat Yayınları, Ankara 1992.
- GEREDE, Hüsrev; **Hüsrev Gerede'nin Anıları**, Hazırlayan: Sami Önal, Literatür Yayınları, İstanbul 2002.
- GOLOĞLU, Mahmut; **Üçüncü Meşrutiyet**, Goloğlu Yayınları, Ankara 1970.
- _____ ; **Sivas Kongresi**, Goloğlu Yayınları, Ankara 1969.
- İĞDEMİR, Uluğ; **Sivas Kongresi Tutanakları**, TTK Yayınları, Ankara 1999.
- İNAN, Afet; **Türkiye Cumhuriyeti Ve Türk Devrim Tarihi**, TTK Yayınları, Ankara 1998.
- _____ ; **Medenî Bilgiler ve Mustafa Kemal Atatürk'ün El Yazıları**, TTK Yayınları, Ankara 1998.
- KIRZIOĞLU, Fahrettin; **Bütünüyle Erzurum Kongresi**, C. I-II, Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1993.
- KESKİN, Mustafa; Abdülkadir Yuvalı; Ayhan Öztürk; Mustafa Ekincikli; **Türk İnkılabı ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, Ufuk Kitabevi Yayınları, Kayseri 2001.

- KİLİ, Suna; **Türk Devrim Tarihi**, Tekin Yayınevi, İstanbul 1982.
- KOCATÜRK, Utkan; **Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1999.
- KÖKER, Levent; **Modernleşme, Kemalizm ve Demokrasi**, İletişim Yayınları, İstanbul 1989.
- MUMCU, Ahmet; **Tarih Açısından Türk Devriminin Temelleri ve Gelişimi**, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara 1974.
- ÖZALP, Kazım; **Millî Mücadele 1919-1922**, C. I, TTK Yayınları, Ankara 1998.
- ÖZBUDUN, Ergun; **Atatürk ve Demokrasi**, Atatürkçü Düşünce El Kitabı, ATAM Yayınları, Ankara 1998.
- SELEK; Sabahattin; **Anadolu İhtilali**, C. I-II, Kastaş Yayınları, İstanbul 2000.
- SELVİ, Haluk; **Millî Mücadele'de Erzurum ve Sivas Kongreleri Dönemi**, Türkler, C. 15, Ankara 2002.
- SONYEL, R. Salahi; **Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri**, TTK Yayınları, Ankara 1995.
- _____; **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika**, C.I-II, TTK Yayınları, Ankara 1995.
- ŞAHİNGÖZ, Mehmet; *Millî Mücadele'de Protesto ve Mitingler*, **Türkler**, C. 15, Ankara 2002, s. 726-744.
- TOSUN, Ramazan; **Türkiye Cumhuriyeti (Kuruluş Dönemi)**, Erciyes Üniversitesi Yayınları, No: 73, Kayseri 1994.
- TOYNBEE, Arnold; **Türkiye, Bir Devletin Yeniden Doğuşu**, Çeviren: Kasım Yargıcı, Milliyet Yayınları, İstanbul 1971.
- VELİDEDEOĞLU, Hıfzı Veldet; **İlk Meclis ve Millî Mücadele'de Anadolu**, Çağdaş Yayınları, İstanbul 1990.

DİPNOTLAR

- ¹ Robert A. Dahl; *Demokrasi ve Eleştirileri*, Çeviren: Levent Köker, Türk Demokrasi Vakfı Yayınları, Ankara 1993, s. 1.
- ² A. Âfet İnan; *Medenî Bilgiler ve Mustafa Kemal Atatürk'ün El Yazıları*, TTK Yayınları, Ankara 1998, s. 30.
- ³ Levent Köker; *Modernleşme, Kemalizm ve Demokrasi*, İletişim Yayınları, İstanbul 1989, s. 137.
- ⁴ Ergun Özbudun; *Atatürk ve Demokrasi*, Atatürkçü Düşünce El Kitabı, ATAM Yayınları, Ankara 1998, s. 115-117.
- ⁵ İnan; *Medenî Bilgiler...*, s. 31.
- ⁶ Utkan Kocatürk; *Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri*, ATAM Yayınları, Ankara 1999, s. 282-283.
- ⁷ İnan; *Medenî Bilgiler ve...*, s. 29.
- ⁸ Ramazan Tosun; *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi (Kuruluş Dönemi)*, Erciyes Üniversitesi Yayınları, No: 73, Kayseri 1994, s. 16-17.
- ⁹ Tevfik Çavdar; *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi 1839-1950*, İmge Yayınları, Ankara 1995, s. 139-142.
- ¹⁰ Çavdar; *Türkiye'nin Demokrasi...*, s. 143-150.
- ¹¹ Arnold Toynbee; *Türkiye, Bir Devletin Yeniden Doğuşu*, Çeviren: Kasım Yargıcı, Millîyet Yayınları, İstanbul 1971, s. 92-93.
- ¹² İhsan Ezherli; *TBMM ve Osmanlı Meclis-i Mebusanı*, TBMM Kültür ve Sanat Yayınları, Ankara 1992, s. 4.
- ¹³ Erdal Aydoğan; *Samsun'dan Erzurum'a Mustafa Kemal*, ATAM Yayınları, Ankara 2000, s. 43.
- ¹⁴ Suna Kili; *Türk Devrim Tarihi*, Tekin Yayınları, İstanbul 1982, s. 23.
- ¹⁵ Mustafa Kemal Atatürk; *Nutuk*, Yayına Hazırlayan: Zeynep Korkmaz, ATAM Yayınları, Ankara 2000, s. 16. Mustafa Kemal'in 28 Mayıs 1919 Tarihli genelge ile tüm askerî ve sivil makamları işgal olayına karşı uyarması Osmanlı ordularındaki üst yöneticilerin daha organize ve ulusal mücadelenin yönlendirilmesi ve belirleyici unsurların odağını oluşturmaları açılarından önemlidir. Bayram Bayraktar; *Osmanlı'dan Cumhuriyete Ayvalık Tarihi*, ATAM Yayınları, Ankara 1998, s. 138-139.
- ¹⁶ İnan; *Türkiye Cumhuriyeti ve Türk Devrim Tarihi*, TTK Yayınları, Ankara 1998, s. 27. Bu genelge üzerine Havza'da ilk miting 30 Mayıs'ta İkinci miting de 6 Haziran 1919 da yapıldı. Bu mitingler sayesinde halk örgütlenerek Rum çetelerine karşı düzenli bir mücadele başlatıldı. Bayram Bayraktar, Hasan Özsoy, Muhammet Karakaş ; *Çağdaş Türkiye Tarihi, İnkılap Yayınları, İstanbul 2002, s. 112.*
- ¹⁷ Mehmet Şahingöz; *Millî Mücadele'de Protesto ve Mitingler*, Türkler, C. 15, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 735.
- ¹⁸ Ömer Akdağ; *İstiklâl Savaşı'nın İlk Safhasında Mitingler (Kasım 1918-Haziran 1919)*, Türkler, C. 15, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 745-754.
- ¹⁹ Millî egemenlik ilkesi Türk Tarihi'ne ve Türk devlet yapısına ilk defa Atatürk ile birlikte girmiş ve yerleşmiştir. Bu ilkeyi Millî Mücadele'nin ve kurduğu devletin temellerinden biri yapmış olması, Atatürk'ün başarısını sağlayan etkenlerden biridir. Millî hâkimiyet ilkesi Atatürk'ün Anadolu'ya 19 Mayıs 1919'da ayak basmasından itibarenki bütün faaliyetlerinin hareket noktasını oluşturmaktadır. Tosun; *Türkiye...*, s. 17-18.

- 20 Sina Akşin; İstanbul Hükümetleri ve Millî Mücadele, C. I, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1998, s. 424-425.
- 21 Atatürk; Nutuk..., s. 21.
- 22 Fahri Belen; Türk Kurtuluş Savaşı, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1983, s. 70.
- 23 Aydoğan; Samsun'dan Erzurum'a..., s. 92- 95.
- 24 Atatürk; Nutuk..., s. 21-22. Amasya Genelgesi için bkz, Atatürk; Nutuk, Vesikalar, C. III, MEB Yayınları, İstanbul 2000, s. 915-916.
- 25 Falih Rıfkı Atay; Çankaya, Bateş Yayınları, İstanbul 1998, s. 180.
- 26 Ali Fuat Cebesoy'un Mukaddes İttifak olarak nitelendirdiği Amasya Mukarreatı, toplayıcı bir ruh taşımaktadır ve bunun başlıca amili de Mustafa Kemal Paşadır. Ali Fuat Cebesoy; Millî Mücadele Hatıraları, Temel Yayınları, İstanbul 2000, s. 96.
- 27 Kili; Türk Devrim..., s. 25.
- 28 Mustafa Budak; İdealden Gerçeğe Misâk-ı Millî'den Lozan'a Dış Politika, Küre Yayınları, İstanbul 2002, s. 91.
- 29 Zeki Arıkan; Mütareke ve İşgal Dönemi İzmir Basını, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1989, s. 85.
- 30 Salahi Ramadan Sonyel; Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri, TTK Yayınları, Ankara 19995, s. 29.
- 31 Erzurum Kongresi 25 Temmuz ve 1 Ağustos 1919 Cuma gününe rastlayan günlerde toplanmamıştır. Çünkü 1934 yılına kadar resmi tatil günü Cuma idi. Ayrıca 30 Temmuz 1919 Çarşamba günü de Erzurum valiliği ve Kolordu Kumandanlığına Mustafa Kemal ve Rauf Beyin tutuklanmaları ile ilgili şifre gelmesinden dolayı toplantının yapılması sakıncalı görülerek toplanmamıştır. Onun haricindeki 23 Temmuz- 7 Ağustos 1919 günleri arasındaki her gün toplam on üç kez toplanmıştır. Fahrettin Kırzioğlu; Bütünüyle Erzurum Kongresi, C. II, Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1993, s. 2. Haluk Selvi ise toplantının saat on birde yapılacağını, fakat bunun Sansaryan Mektebinde (Atatürk Endüstri Meslek Lisesi) olacağını söylemiştir. Haluk Selvi; *Millî Mücadele'de Erzurum ve Sivas Kongreleri Dönemi*, Türkler, C. 15, Ankara 2002, s. 954. Okul aslında eski Ermeni Sansaryan, yeni adıyla Türk Sultanî mektebidir, Hüsrev Gerede; Hüsrev Gerede'nin Anıları, Hazırlayan: Sami Önal, Literatür Yayınları, İstanbul 2002, s. 59.
- 32 Kazım Özalp; Millî Mücadele, C. I, TTK Yayınları, Ankara 1998, s. 43.
- 33 Atatürk; Nutuk..., s. 45. Mustafa Kemal'in açılış nutku için ayrıca bkz: Atatürk; Nutuk, Vesikalar, C. III, s. 926-931, Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, C. I, ATAM Yayınları, Ankara 1997, s. 1-5, Kırzioğlu; Bütünüyle Erzurum..., C. II, s. 14- 21.
- 34 Atatürk; Nutuk..., s. 45, 46. Erzurum Kongresi mukarreatı ve beyannamesi için bkz; ATASE; İSH-1, Kutu: 24, Gömlek: 105, Belge: 105-1, Kırzioğlu; Bütünüyle Erzurum..., C. II, s. 243-255.
- 35 Belen; Türk Kurtuluş..., s. 103, 108.
- 36 Sabahattin Selek; Anadolu İhtilali, C. I, Kastaş Yayınları, İstanbul 2000, s. 296. İhsan Ezherli TBMM ve Osmanlı Meclis-i Mebusanı adlı eserinde delege sayısını 38 olarak ifade ederken, Arıburnu 33 delege olarak ifade etmiştir. Kemal Arıburnu; Sivas Kongresi, ATAM Yayınları, Ankara 1997.
- 37 Mahmut Goloğlu; Sivas Kongresi, Goloğlu Yayınları, Ankara 1969, s. 81-83.
- 38 Kongre öncesi bir sohbet esnasında Mazhar Müfit tarafından ortaya manda konusu sürüldü. Mazhar Müfit, Paşam, galiba manda meselesi bizi Sivas'ta çok üzecek ve yo-

- racaktır dedikten sonra, yerinden fırlayarak kalkan Mustafa Kemal Paşa: Ahmaklar memleketi Amerikan mandasına, İngiliz himayesine terk etmekle kurtulacak sanıyorlar. Kendi rahatlarını temin etmek için bütün bir vatani ve tarih boyunca devam edip gelen Türk istiklâlini feda ediyorlar demiştir. Mustafa Keskin, Abdülkadir Yuvalı, Ayhan Öztürk, Mustafa Ekincikli; Türk İnkılabı ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi, Ufuk Kitabevi Yayınları, Kayseri 2001, s. 137.
- ³⁹ Selek; Anadolu..., C. I, s. 300. Amerika'dan heyet istenmesi ile ilgili yazı için bkz. ATASE, İSH-2, Kutu No: 53, Gömlek No: 151, Belge No: 151-1.
- ⁴⁰ Zeki Arıkan; Mütareke ve İşgal..., s. 90.
- ⁴¹ Bu listede Kara Vasıf, Mazhar Müfit, Ömer Mümtaz, Hüsrev Sami, Hakkı Behiç ve Kâtipzade Mustafa Beyler vardı.
- ⁴² Belen; Türk Kurtuluş..., s. 115-116. Sivas Kongresi Umumî Beyannamesi için bakınız Uluğ İğdemir, Sivas Kongresi Tutanakları, TTK Yayınları, Ankara 1999, s. 113-115
- ⁴³ Bayraktar; Osmanlı'dan Cumhuriyete..., s. 174.
- ⁴⁴ Sonyel; Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika, C. I, TTK Yayınları, Ankara 1995, s. 135-136.
- ⁴⁵ Ahmet Mumcu; Tarih Açısından Türk Devriminin Temelleri ve Gelişimi, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara 1974, s. 48.
- ⁴⁶ Sina Akşin; İstanbul Hükümetleri ve..., C. I, s. 515-516.
- ⁴⁷ Tuncer Baykara; Millî Mücadele, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1985, s. 59.
- ⁴⁸ Goloğlu; Üçüncü Meşrutiyet, Goloğlu Yayınları, Ankara 1970, s. 43.
- ⁴⁹ Sina Akşin; İstanbul Hükümetleri ve..., C. II, s. 152-153.
- ⁵⁰ Bekir Sıtkı Baykal; Heyet-i Temsiliye Kararları, TTK Yayınları, Ankara 1989, s. 16-17.
- ⁵¹ Baykal; Heyet-i Temsiliye..., s. 20-21.
- ⁵² Teftiş Heyetlerinin birinde Emekli I. Ferik Hurşit Paşa başkanlığında, Sadaret eski müsteşarı Emin ve Temyiz mahkemesi üyesi Ömer Lütfi Beyler bulunuyordu. Görevi İzmit, Eskişehir, Konya, Afyon, Aydın, Karesi, Hüdavendigâr taraflarını teftiş etmekte. Diğer heyette başkan Ferik Ahmet Fevzi Paşa dışında Temyiz mahkemesinden Cafer İlhami Bey, Fetva emini muavini Hasan Efendi bulunuyordu. Görev yeri ise Ankara, Sivas ve Erzurum idi. Sina Akşin; İstanbul Hükümetleri ve..., C. II, s. 153-163.
- ⁵³ Atatürk; Nutuk, Vesikalar, C. III, s. 1145-1146.
- ⁵⁴ Sina Akşin; İstanbul Hükümetleri ve..., C. II, s. 165.
- ⁵⁵ Sina Akşin; İstanbul Hükümetleri ve..., C. II, s. 168-175.
- ⁵⁶ Hıfzı Veldet Velidedeoğlu; İlk Meclis ve Millî Mücadele'de Anadolu, Çağdaş Yayınları, İstanbul 1990, s. 9, Yapılan seçimler sonunda, İstanbul'daki son Osmanlı Meclis-i Mebusan'ına, 168 mebusun seçildiği tespit edilebilmiştir. Goloğlu; Üçüncü..., s. 47.
- ⁵⁷ Atatürk; Nutuk, Vesikalar, C. III, s. 1084-1086.